

REGIONALE EN LOKALE GESCHIEDSCHRIJVING PLATFORM VOOR DISCUSSIE TUSSEN HISTORICI EN SOCIALE WETENSCHAPS- y me kuiper BEOEFENAREN

Drs. Y.B. Kuiper is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Instituut voor Culturele Antropologie.

In zijn bekende artikel 'History and the Social Sciences' houdt de Britse historicus Lawrence Stone zich onder andere bezig met de vraag in hoeverre de sociale wetenschappen invloed uitgeoefend hebben op de twintigste eeuwse geschiedwetenschap. Enigszins ideaaltypisch constateert hij de volgende trend:

"Whereas economics had most influence on history in the 1930s, sociology in the 1950s and demography in the 1960s, it is these newer kinds of anthropology which are attracting most attention from some of the younger historians today". (1)

Wat betreft de aantrekkingskracht van de huidige antropologie merkt Stone vervolgens op dat deze jongere generatie van historici vooral antropologische inzichten benut bij het onderzoek naar volksgeloof en folklore, of te wel 'popular culture'. De invalshoek die zij daarbij veelal hanteren is die van de regionale of lokale geschiedenis. Juist de intensieve bestudering van historische gegevens in het kader van een dorpsstudie of op het niveau van een regio maakt het de onderzoeker in eerste instantie gemakkelijker 'totale geschiedenis' - hét adagium van de Annales-school - te bedrijven. Tevens, zo stelt Stone, kunnen bij dit onderzoek binnen een beperkt geografisch kader gegevens verzameld worden die een lange historische periode bestrijken waardoor men als het ware een beter zicht krijgt op grootschalige veranderingsprocessen. Hoewel op verschillende plaatsen in het artikel duidelijk blijkt dat de toenadering van geschiedenis en antropologie bij Stone geen overbodige irritaties oproept, in tegendeel zelfs - sommige Nederlandse historici zouden zijn artikel beslist moeten lezen (2) -, meent hij er niettemin op te moeten wijzen dat deze toenadering, zoals dat in Frankrijk nog wel eens gebeurt, niet opgevat mag worden als een voorbeeld van de integratie van de geschiedwetenschap binnen de sociale wetenschappen. Geschiedenis is namelijk in Stone's ogen bovenal een 'discipline of context': "It deals with a *particular* problem and a *particular* set of actors at a *particular* time in a *particular* place". (3) De historische context is allesbepalend en kan niet vervangen worden door een of ander overkoepelend sociaalwetenschappelijk model waarin de historische gegevens, bij wijze van spreken, ondergebracht zouden kunnen worden. Zo kan volgens Stone regionaal onderzoek naar hekserij in het 16e eeuwse Engeland bijvoorbeeld verhelderd worden door studies over hekserij in het twintigste eeuwse Afrika, maar de analyse van het Afrikaanse materiaal kan echter geen verklaring leveren voor de Britse situatie, aangezien de sociale en culturele contexten zeer verschillend zijn.

antropologisering van de geschiedenis

In het navolgende zal ik - vanuit het gezichtspunt van een antropoloog - een paar problemen signaleren die verbonden zijn met de recente, gedeeltelijke 'antropologisering van de geschiedwetenschap'. Gelet ook op Stone's bespiegelingen kan dit naar mijn smaak het meest zinvol gebeuren op het niveau van het lokale en regionale (historisch) onderzoek en moet daarbij de nadruk gelegd worden op de *onderzoeksvragen* waarin historici (en antropologen) geïnteresseerd zijn en niet zozeer op de methoden van onderzoek. Een veel voorkomende misvatting is bijvoorbeeld de ge-

dachte dat het eigenlijke onderzoeksobject van de antropologie de lokale gemeenschap zou zijn. Ondanks alle goede bedoelingen ligt deze foute idee zelfs ten grondslag aan Macfarlane's instructieboek

'Reconstructing Historical Communities'. Zoals de antropoloog Geertz al eens opmerkte is de kern van de zaak niet dat antropologen dorpen bestuderen, maar dat zij onderzoek doen naar mensen *in* dorpen. Juist in de antropologie van de afgelopen twee decennia tracht men als het ware 'beyond the community' te geraken: antropologen gebruiken de kleine gemeenschap als een soort wetenschappelijke niche van waaruit zij problemen met een grotere reikwijdte analyseren. (4)

Wanneer men dan ook kennis neemt van die publicaties bijvoorbeeld van onder andere Le Roy Ladurie, Ginzburg, Davis, Burke, Muchembled, Thomas, Macfarlane, Boyer en Nissenbaum waarin de culturele antropologie als een soort hulpwetenschap optreedt, dan valt onmiddellijk op dat deze historici niet zozeer een zogenaamde 'antropologische aanpak' (die bestaat niet) of 'antropologische onderzoeksmethoden' (participeren de observatie?) gebruiken, maar zich bij hun onderzoek laten inspireren door aan antropologische studies ontleende inzichten. (5) Deze inzichten spelen een bijzondere rol in hun onderzoek: men gebruikt ze bij het formuleren van probleemstellingen én bij het structureren van het onderzoeksmateriaal. Terecht stelt Natalie Davis dan ook dat historici antropologische geschriften raadplegen voor suggesties en niet om er voorschriften aan te ontleenen. Ook kan de antropologie, meent Davis, de historici geen universele, menselijke gedragsregels bieden, maar wel ideeën voor relevante vergelijkingen: "Anthropology is not some kind of higher vision of social reality to which historians should convert, but a sister discipline with increasingly close ties to our own". (6)

De nauwe bindingen van de antropologie met de geschiedenis, waarover Davis spreekt, hebben tevens een zeer praktische achtergrond. Sinds antropologen niet langer alleen maar tribale culturen en boerensamenlevingen bestuderen, maar zich ook gaan bezighouden met het Europese studieveld en met industriële samenlevingen in het algemeen, wordt hun interesse voor de aard van historische veranderingen en voor het verleden van maatschappelijke groeperingen steeds groter. Deze ontwikkeling binnen de antropologie betekent volgens Davis dat historici niet alleen ideeën van antropologen hoeven te lenen, maar dat zij op hun beurt die antropologen welke zich begeven op het terrein van bijvoorbeeld de Europese geschiedenis noodzakelijke adviezen kunnen verstrekken. Adviezen die verwijzen naar kennis van relevante historische instituties en naar de wijze waarop uit historische bronnen de voorstellingswereld van bepaalde sociale groeperingen gereconstrueerd kan worden.

Om nog even terug te keren tot de recente historische publicaties met een antropologische inslag. Opvallend is dat bij de genoemde historici een uitgesproken voorliefde bestaat voor een tweetal zaken: ten eerste opereert men binnen het kader van de regionale en lokale geschiedschrijving en in de tweede plaats bestaat er bij hen een duidelijke belangstelling voor het ooit door Annales-historici gelanceerde thema 'histoire de mentalités collectives'. Deze twee zaken staan niet los van elkaar. Om namelijk mentali-

teiten op het spoor te komen, waarbij het er tevens om gaat ongeletterden in de Europese geschiedenis een stem te geven die tot dusverre nauwelijks gehoord werd, moeten bepaalde bronnen gebruikt worden. Bronnen die misschien reeds lang bekend waren - vaak verwijzend naar regionale of lokale situaties -, maar die thans als het ware herlezen moeten worden als een confrontatie, soms zelfs een regelrecht conflict, tussen de volkscultuur van ongeletterden en de geletterde cultuur van wereldse en kerkelijke elites. Tevens wordt langzamerhand steeds duidelijker dat mentaliteitsgeschiedenis gericht op 'popular culture' de behandeling van een aantal specifieke onderwerpen met haar meebrengt: volksgeloof, volksverhalen, ketterij, hekserij, stedelijk oproer, boerenopstanden, feesten en rituelen, misdaad en straf, enzovoort. (7)

traditie

Men zou in plaats van 'popular culture' ook, in navolging van de antropoloog Redfield, kunnen spreken over onderzoek naar de 'little tradition'. Redfield opperde in de jaren dertig de idee dat sommige gestratificeerde samenlevingen twee culturele tradities kennen, de 'grote traditie' van de geletterde elite en de 'kleine traditie' van de rest. (8) Daarbij moet evenwel voortdurend in het oog gehouden worden dat er tussen deze twee tradities in de Europese geschiedenis nooit een waterdichte scheiding bestaan heeft, aangezien de heersende wereldse en kerkelijke elites op gezette tijden participeerden in de volkscultuur. Een mooi voorbeeld van dit laatste kan men aantreffen in Le Roy Ladurie's 'Carnaval de Romans' (1979). Zijn studie laat immers op fraaie wijze zien hoe een in 1580 plaatsgevonden carnavalsgebeuren, waaraan zowel vertegenwoordigers van de grote als kleine traditie deelnemen, kon uitgroeien tot een bloedige veldslag tussen het stedelijk patriciaat en de coalitie van een groep handwerkslieden en boeren uit de omtrek. Een interessant aspect van Ladurie's boek is dat hij deze slachtpartij, waaruit de heersende elite als overwinnaar te voorschijn komt, ook analyseert als een botsing van voorstellingswerelden. Voor deze culturele analyse gebruikt hij in het bijzonder het gedachtengoed van de antropologen Turner en Geertz. De participatie van machtige elites in de kleine traditie heeft trouwens niet alleen gezien te worden in het licht van lijfelijke aanwezigheid, zoals dat het geval was in Romans. Ook op een meer indirecte manier kan de geletterde elite deel uitmaken van de kleine traditie. In zekere zin geldt dat bijvoorbeeld voor de indringende beschrijving die Ginzburg gegeven heeft van de levensloop en ideeënwereld van de zestiende eeuwse Italiaanse molenaar Menocchio, die de hardnekkigheid waarmee hij in zijn dorp 'ketterse' ideeën blijft verkondigen uiteindelijk met de dood moet bekopen. (9) Deze Menocchio kon namelijk lezen - zo kende hij onder andere fragmenten van de in de volkstaal vertaalde bijbel, de Decamerone en de reisverhalen van De Mandeville - en bezat voldoende aandrift om zijn door de boekdrukkunst aangereikte wijsheden aan zijn dorpsgenoten kenbaar te maken. Helaas voor hem komt de Inquisitie op zijn spoor en in de verhoren die hij vervolgens moet ondergaan blijkt dat zijn zeer persoonlijke verwerking van de elite-cultuur eigenlijk veeleer de materialistische ideeënwereld van zijn eigen volkscultuur bij hem heeft opgeroepen. In de verhoren treedt hij dan ook op als een waardige vertegenwoordiger van een volkscultuur die op het punt staat onderdrukt te worden. Ginzburgs boek is juist daarom zo belangwekkend omdat het laat zien hoe grote en kleine traditie zich tot elkaar verhouden, welke filtermechanismen daarbij een rol spelen en hoe kennis van de volkscultuur vaak op een indirecte wijze tot ons komt.

Deze twee voorbeelden - Le Roy Ladurie en Ginz-

burg - attenderen ons op het feit dat hun historische reconstructies van voorstellingswerelden tevens stoelt op diepgaande kennis van regionale en lokale omstandigheden en tradities. Als men daarnaast kijkt naar de intellectuele carrières van deze historici dan blijkt dat zij al geruime tijd vertrouwd zijn met regionale geschiedschrijving. (10) Dit geldt speciaal voor Le Roy Ladurie. Al in zijn historisch-demografische, regionale studie 'Les Paysans de Languedoc' (1966) kan men de aanzet vinden tot zijn 'Carnaval de Romans'. En in de eerste hoofdstukken van laatstgenoemd boek verschaft Le Roy Ladurie zijn lezers die regionale gegevens (over belastingen, inkomens, samenstelling van huishoudens, stratificatie, bestuursinrichting, rechtspraak) welke nodig zijn voor een evenwichtige beoordeling van zijn culturele analyses en mentaliteitsideeën. Dit in tegenstelling tot Ginzburg die, hetgeen overigens mijn enige kritiekpunt is op zijn verhaal over de molenaar, helaas slechts summiere informatie verstrekt over de sociale en politieke omstandigheden waaronder Menocchio leefde. Men is haast geneigd na deze bespiegelingen over het werk van Ladurie en Ginzburg - er kunnen meerdere soortgelijke carrières aangewezen worden - de gevolgtrekking te maken dat mentaliteitsgeschiedenis pas dan goed tot haar recht komt als zij berust op gezonde regionale en lokale kennis. Het gevaar is immers niet geheel denkbeeldig dat mentaliteitsgeschiedenis (hier opgevat als de bestudering van 'popular culture' en culturele analyse), of zij nu bedreven wordt door historici of antropologen, al te zeer een eigen leven gaat leiden. (11)

regionalisme

De in het voorgaande signaleerde convergentie van regionale geschiedschrijving en mentaliteitsgeschiedenis zou er ook wel eens toe kunnen leiden dat het ooit vooral door geografen en volkskundigen gepropageerde thema van het verband tussen regio en (volks)cultuur in de geschiedwetenschap en de op Europa georiënteerde culturele antropologie nieuw leven wordt ingeblazen. (12) Dat het hierbij om een klassiek thema gaat moge uit het volgende blijken. In zijn in 1949 uitgesproken oratie aan de Universiteit van Groningen omschreef de geograaf Keuning regionalisme als 'de historische gegroeide levensstijl van een streek'. (13) Voorts merkt hij op dat zijn omschrijving van dit begrip reeds een lange geschiedenis kent en dat in beginsel de Franse geograaf Vidal de la Blache (1845-1918) met het introduceren van de term 'genre de vie' vergelijkbare ideeën bezat over de relatie tussen levensstijl van een groep en de mogelijkheden die een bepaald landschap zijn bewoners biedt. Vervolgens wijst hij er evenwel op dat de bestudering van het fenomeen regionalisme ten zeerste bemoeilijkt wordt door het feit dat de sleutelbegrippen 'streek' en 'levensstijl' nauwelijks te definiëren zijn, omdat zowel de levensstijl als de streek waarop deze levensstijl betrekking heeft, in hoge mate veranderlijk zijn. Aangezien Keuning in zijn oratie zich een uitgesproken tegenstander toont van het fysisch determinisme, waarin men uitgaat van de gedachte dat de levensstijl van een groep geheel beheerst wordt door de natuurlijke omstandigheden, meent hij dat de levensstijl van een streek vooral in recentere tijden bekeken moet worden tegen de achtergrond van het beschavingsniveau van de betrokken groep.

In de culturele antropologie heet een dusdanige benadering al gauw cultureel materialisme, temeer daar beschavingsniveau in Keunings optiek verwijst naar de ontwikkeling van de menselijke techniek in haar allerruimste betekenis. Alleen in het geval wanneer er sprake is van een natuurlijk isolement - bijvoorbeeld de bergdalen van de Pyreneeën - dan kunnen vanzelfsprekend natuurlijke factoren aanlei-

ding geven tot het ontstaan en de handhaving van een regionale levensstijl. Een vergelijking tussen Frankrijk en Nederland leert overigens, meent Keuning, dat de Franse vormen van regionalisme - met zijn sterk ontwikkeld streekbesef dat tot uitdrukking komt in het door vele Fransen gekoesterde begrip 'pays' - toch een duidelijke geografische achtergrond bezitten, terwijl het regionalisme in Nederland een meer historische betekenis bezit. Regionalistische stromingen kunnen immers in Nederland aan grotere gebiedseenheden dan te onderscheiden geografische landenschappen gekoppeld worden. Aansluitend werpt Keuning de vraag op "of het bij een analyseren van de ruimtelijke basis van het regionalisme, wel gerechtvaardigd is, zo sterk de nadruk te leggen op de geografische factoren, en of niet veel meer de ethnologische eigen aard van een volksdeel als de sterkste stimulans beschouwd moet worden". Waarna hij vervolgt met: "Inderdaad valt niet te ontkennen, dat deze factor ten grondslag ligt aan het regionalisme van de Bretons en van de Spaanse Basken, en dat, wat wij in het Verenigd Koninkrijk aan soortgelijke bewegingen kunnen waarnemen, ten nauwste verbonden is met de linguïstische herleving van Wales, Schotland en Ierland, om voor ons land van de Friese beweging niet eens te spreken. Echter juist Friesland levert ons in het verleden verschillende voorbeelden, hoe binnen een linguïstische eenheid geografische factoren tot desintegratie kunnen leiden. Vormt de op geografische factoren gefundeerde economische en sociale tegenstelling tussen de bewoners van de Friese klei en die van de Woudstreken niet een scherpe scheiding binnen de Friese eenheid?" (13)

Het historische perspectief dat Keuning in zijn oratie betracht brengt hem er ook toe te constateren dat het regionalisme in de Europese geschiedenis zijn beste voedingsbodem vond in de agrarische gebieden. Nadat evenwel in de loop van de negentiende eeuw de industrialisatie in Europa toeneemt, betekent dat tevens dat oorspronkelijke regionale levensstijlen als het ware op de proef gesteld worden. Paradoxaal genoeg, riep deze industrialisatie een nieuwe vorm van regionalisme op, waarbij het streven naar economische erkenning en decentralisatie van het (nationale) staatsapparaat centraal staan. Deze vormen van oud en nieuw regionalisme hoeven elkaar geenszins uit te sluiten, en vaak is het zelfs zo dat beide grondvormen - het besef van een eigen levensstijl én economische, staatkundige erkenning - herkend kunnen worden in sommige hedendaagse regionalistische stromingen. Wellicht is Friesland in dit opzicht opnieuw een goed voorbeeld.

conclusie

Zowel regionalisme oude als nieuwe stijl is de aandacht waard van historici, antropologen, geografen en volkskundigen. Vanzelfsprekend hoeft de bestudering van dit verschijnsel (oude stijl) niet alleen geënt te zijn op mentaliteitsgeschiedenis. Daar komt bij dat het gebruik van het begrip 'volkscultuur' - om maar te zwijgen van de ook nog met een oorlogsverleden belaste term 'volkskarakter' - wel enige problemen oproept. Een eerste aanzet om een bevredigende betekenis te geven aan 'popular culture', waarbij tevens het vraagstuk van eenheid en verscheidenheid in volksculturen niet vermeden wordt, is Peter Burke's studie 'Popular Culture in Early Modern Europe' (1978) - een bijzonder helder geschreven boek - waarin ook zinnige dingen gezegd worden over de relevantie van de regionaal-vergelijkende methode. Hoewel misschien in het voorgaande enigszins de indruk gewekt is dat de schrijver van dit artikel alleen met gepaste eerbied naar de regionale en lokale geschiedschrijving kan zien, is hij toch wel van mening dat de waarde van deze vorm van geschiedschrijving ten zeerste vergroot wordt wanneer men in het

regionale onderzoek tevens ruimte reserveert voor een vergelijking met andere regio's. Nog altijd kan in dit verband gewezen worden op de indrukwekkende studie van de sociograaf (!) Hofstee over 'Het Oldambt' (1938), waarin deze af analyse van de Groningse situatie contrasteert met die in Friesland. Daarnaast zou men van een regionale onderzoeker mogen verwachten dat hij, in zover dat mogelijk is, in zijn onderzoek rekening houdt met algemene, meer omvattende sociale, politieke en culturele ontwikkelingen en dat hij tevens tracht, indien daartoe aanleiding bestaat, een algemeen standaardbeeld te corrigeren. (14)

naschrift

Over het begrip 'mentaliteit en over de problemen van mentaliteitsgeschiedenis wordt de laatste jaren nogal wat geschreven. In hoeverre mentaliteitsgeschiedenis verbonden kan zijn met antropologische problemen en inzichten wordt mijns inziens op voortreffelijke wijze duidelijk gemaakt door Peter Burke in zijn artikel: "The History of Mentalities in Great Britain" - Tijdschrift voor Geschiedenis, 93 (1980) afl. 4, pag. 529-540. Een bijzonder goed antropologisch artikel waarin mentaliteitsvraagstukken besproken worden is dat van K. Verrips-Roukens: "Mentaliteiten en machtsbalansen", in: Symposium: Facetten van mentaliteiten, III (1981) 1,2, pag. 197-211.

noten

1. Zie "History and the Social Sciences", in: L. Stone, The Past and the Present (Londen, 1981) 15.
2. Dit geldt in het bijzonder voor de heren Fischer, Van der Veen, Trienekens en t'Hart; vergelijk: Tijdschrift voor Geschiedenis, XXIII (1981).
3. L. Stone, The past, 31. Ook binnen de antropologie bestaat er een kleine minderheid die de culturele antropologie opvat als een typische 'discipline of context'. Vergelijk bij voorbeeld: Cl. Geertz, The interpretation of Cultures (New York, 1973).
4. J. Boissevain en J. Friedl, Beyond the community: Social Problems in Europe (Den Haag, 1976) 10; Vergelijk ook: J. Verrips, En boven de polder de hemel (Baarn, 1977).
A. Macfarlane, Reconstructing Historical Communities (Cambridge, 1977).
5. E. Le Roy Ladurie, Montaillou, village occitan de 1294 - 1324 (Parijs, 1975); idem, Le territoire de l'historien II (Parijs, 1978); idem, Carnaval des Romains (Parijs, 1979); C. Ginzburg, The cheese and the worms (Londen, 1980); idem, Die Benandanti. Feldkulte und Hexenwesen im 16. und 17. Jahrhundert (Frankfurt am Main, 1980); P. Burke, Popular Culture in Early Modern Europe (New York, 1978); R. Muchembled, Culture Populaire et Culture des Elites dans la France moderne (XVe - XVIIIe siècles) (Parijs, 1978); N. Davis, Society and culture in early modern France (Londen, 1975); K. Thomas, Religion and the decline of magic (Londen, 1971); A. Macfarlane, Witchcraft in Tudor and Stuart England. A regional and comparative study (Londen, 1970); P. Boyer en S. Nissenbaum, Satan Possessed (Cambridge, Mass., 1974).
Zie voor meer literatuurverwijzingen inzake antropologie en geschiedenis: N. Davis, "Anthropology and History in the 1980's", in: Journal of Interdisciplinary History, XII, 2 (1981) 267 - 275.
Een zeer goede bibliografie voor hekserij-onderzoek H.C.E. Middelfort, "Recent Witch Hunting Research, or where do we go from here?" in: W.B. Todd (ed.), The Papers of the Bibliographical Society of America (New York, 1968) 373 - 420.
6. N. Davis, "Anthropology and History", 274.
7. Vergelijk P. Burke, Popular Culture, en N. Davis, "Anthropology and History".

vervolg op pagina 13